

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه برنامه ریزی رفاه اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد برنامه ریزی رفاه اجتماعی

عنوان

بررسی عوامل موثر بر محرومیت اجتماعی جوانان شهری و روستایی شهرستان شاهرود

استاد راهنما

دکتر سعید وصالی

استاد مشاور

دکتر علی اکبر تاج مزینانی

استاد داور

دکتر عزت الله سام آرام

دانشجو

فرشته دروکی

مهرماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

پدر و مادرم

که بهانه می زیستند

شکر و قدردانی

سپاس خداوند مهربان را، که در تمام دوران زندگی ام همیشه بهترین دوست و یاورم بوده و هیچ گاه بنده‌ی حقیرش را تنها نگذاشته و در سخت‌ترین شرایط زندگی بهمراهم بوده است.

لازم می‌دانم از زحمات کراتقدر آقای دکتر سعید و صالی که راه‌نمایی این پایان نامه را بر عهده داشته شکر و قدردانی نمایم؛ همچنین از زحمات بی‌شائبه و فراوان آقای دکتر علی اکبر تاج‌زینی به عنوان مشاور پایان نامه که در طول انجام این پژوهش با سعی صدر مطالب را می‌خوانند و اشکالات و ایرادات آن را به بنده گوشه‌نزد می‌کردند شکر و قدردانی فراوان نمایم و از خداوند متعال برای این عزیزان بهترین‌ها را خواستارم. از آقای دکتر عزت الله سام آرام نیز که داور این پایان نامه را بر عهده گرفته بودند و با دقت فراوان آن را مطالعه کرده بودند شکر می‌نمایم.

در نهایت نیز از پدر و مادر عزیزم که همواره در طول دوران تحصیل مشوق و همراه من بوده و؛ همچنین در طول انجام این پایان نامه نیز سختی‌های فراوان کشیده‌اند کمال شکر و قدردانی را دارم و از خداوند متعال برای آن‌ها سلامتی و طول عمر با عزت را خواستارم.؛ همچنین از برادرم امیر و خواهرزاده ام مهسا که در پرکردن پرسشنامه‌ها همراه بنده بودند شکر می‌نمایم.

چکیده

پژوهش حاضر به منظور بررسی عوامل موثر بر محرومیت اجتماعی جوانان شهری و روستایی شهرستان شاهرود تهیه شده است. سوال اصلی این پژوهش این است که آیا جوانان با محرومیت اجتماعی مواجه هستند؟ و چه عواملی بر محرومیت اجتماعی آنان تاثیر گذار است؟ جامعه آماری در این پژوهش کلیه جوانان شهری و روستایی شهرستان شاهرود می باشد. حجم نمونه‌ی مورد نظر با استفاده از فرمول کوکران برابر با ۳۹۷ نفر برآورد شد که در این پژوهش به طور تقریبی به ۴۰۰ نفر افزایش پیدا کرد. تعداد زنان و مردان برابر بوده و تعداد جوانان روستایی برابر با ۱۲۲ و جوانان شهری برابر با ۲۷۸ می باشد. متغیرهای مستقل این پژوهش را جنسیت، مکان زندگی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه اقتصادی تشکیل می دادند و متغیر وابسته محرومیت اجتماعی، براساس مولفه‌های میزان مشارکت رسمی و غیر رسمی، دسترسی به فرصت‌های اجتماعی، نگرش به رعایت حقوق شهروندی در جامعه و شبکه‌های اجتماعی تعریف و مشخص شد. داده‌های تحقیق پس از جمع‌آوری با استفاده از نرم افزار spss تحلیل شد و با توجه به سئوالات تحقیق از روش همبستگی پیرسون، آزمون T دو نمونه‌ی مستقل، رگرسیون ساده و چند متغیره، کای اسکوایر و V کرامر استفاده شد. نتایج به دست آمده گویای آن است که جوانان از نظر محرومیت اجتماعی در سطح بالایی قرار دارند. و با توجه به سنجش‌های استفاده شده در این پژوهش بین محل اقامت فرد، جنسیت و سرمایه اقتصادی او با محرومیت اجتماعی رابطه‌ی معنی داری وجود ندارد و نتایج آزمون‌های تفاوت نیز تفاوت معنی داری را بین محل اقامت و جنسیت افراد با محرومیت اجتماعی نشان نمی دهد. اما نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می دهد که رابطه‌ی معنی داری بین متغیرهای سرمایه اجتماعی و فرهنگی با محرومیت اجتماعی وجود دارد.

کلید واژه‌ها: محرومیت اجتماعی، جوانان، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت، نگرش به حقوق شهروندی

فهرست موضوعی

صفحه	فهرست
۱	فصل اول: کلیات.....
۲	۱-۱ مقدمه.....
۵	۲-۱ طرح مسئله.....
۸	۳-۱ هدف اصلی تحقیق.....
۸	۴-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق.....
۱۰	فصل دوم: مبانی نظری.....
۱۱	۲-۱ مقدمه.....
۱۲	۲-۲ تاریخچه.....
۱۴	۲-۳ ابعاد چندگانه محرومیت اجتماعی.....
۲۰	۲-۴ محرومیت اجتماعی و مفاهیم مشابه.....
۲۱	۲-۵ تعاریف مفهومی محرومیت اجتماعی.....
۲۶	۲-۶ نظریات محرومیت اجتماعی.....
۲۷	۲-۶-۱ کلاسیک.....

۲۷	.....۲-۶-۱-۱ مارکس
۲۸	.....۲-۶-۱-۲ وبر
۲۹	.....۲-۶-۲ نظریات مدرن
۲۹	.....۲-۶-۲-۱ هیلاری سیلور
۳۱	.....۲-۶-۲-۲ فرانک پارکین
۳۲	.....۲-۶-۲-۳ آمارتیا سن
۳۶	.....۲-۶-۲-۴ زیبرا
۳۷	.....۲-۶-۲-۵ ناراایان و بنیان‌های محرومیت اجتماعی
۴۰	.....۲-۶-۲-۶ لویتاس
۴۱	.....۲-۶-۲-۷ وسلز و میدما
۴۳	.....۲-۶-۲-۸ چمبرز
۴۵	.....۲-۶-۲-۹ گیدنز
۴۸	.....۲-۷ محرومیت اجتماعی، آموزش و اشتغال
۵۰	.....۲-۸ سرمایه فرهنگی
۵۰	.....۲-۸-۱ بوردیو
۵۱	.....۲-۸-۲ کالینز
۵۲	.....۲-۹ سرمایه اجتماعی
۵۳	.....۲-۱۰ شبکه اجتماعی

۵۷	.....پیشینه‌ی پژوهش.....۲-۱۱
۵۷	.....پژوهش‌های انجام شده در داخل.....۲-۱۱-۱
۵۹	.....پژوهش‌های انجام شده در خارج.....۲-۱۱-۲
۶۲	.....جمع بندی.....۲-۱۲
۶۳	.....چارچوب نظری.....۲-۱۳
۶۵	.....فرضیه‌های تحقیق.....۲-۱۴
۶۶	.....مدل نظری.....۲-۱۵
۶۷	.....فصل سوم: روش شناسی.....
۶۸	.....مقدمه.....۳-۱
۶۸	.....روش پژوهش.....۳-۲
۶۹	.....تکنیک گردآوری داده‌ها.....۳-۳
۷۰	.....جامعه آماری.....۳-۴
۷۰	.....میدان تحقیق.....۳-۵
۷۰	.....واحد تحلیل.....۳-۶
۷۲	.....نمونه‌ی آماری و حجم آن.....۳-۷
۷۲	.....روش نمونه‌گیری.....۳-۸
۷۳	.....فنون مورد استفاده برای تجزیه و تحلیل داده‌ها.....۳-۹
۷۳	.....تعریف عملیاتی و نظری متغیرها.....۳-۱۰

۷۳	..... ۳-۱۰-۱ متغیرهای مستقل
۷۸	..... ۳-۱۰-۲ متغیر وابسته « محرومیت اجتماعی»
۸۲	..... ۳-۱۱ روایی و پایایی
۸۷	..... فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها
۸۸	..... ۴-۱ یافته‌های توصیفی
۸۸	..... ۴-۱-۱ سن
۸۸	..... ۴-۱-۲ جنسیت
۸۹	..... ۴-۱-۳ وضعیت تاهل
۸۹	..... ۴-۱-۴ محل اقامت
۹۰	..... ۴-۱-۵ وضعیت فعالیت
۹۰	..... ۴-۱-۶ میزان تحصیلات شما
۹۱	..... ۴-۱-۷ میزان تحصیلات پدر
۹۲	..... ۴-۱-۸ میزان تحصیلات مادر
۹۲	..... ۴-۱-۹ سرمایه فرهنگی تجسدی
۹۴	..... ۴-۱-۱۰ سرمایه فرهنگی عینی
۹۴	..... ۴-۱-۱۱ سرمایه فرهنگی نهادی
۹۵	..... ۴-۱-۱۲ سرمایه فرهنگی

۹۶	.....۴-۱-۱۳ سرمایه اقتصادی
۹۶	.....۴-۱-۱۴ اعتماد بین شخصی
۹۸	.....۴-۱-۱۵ اعتماد نهادی
۹۹	.....۴-۱-۱۶ احساس تعلق
۱۰۰	.....۴-۱-۱۷ میزان عضویت در انجمن ها
۱۰۱	.....۴-۱-۱۸ تعداد دوستان صمیمی
۱۰۲	.....۴-۱-۱۹ احساس همبستگی
۱۰۳	.....۴-۱-۲۰ میزان ارتباط
۱۰۴	.....۴-۱-۲۱ سرمایه اجتماعی
۱۰۴	.....۴-۱-۲۲ میزان مشارکت در انجمن ها
۱۰۵	.....۴-۱-۲۳ میزان مشارکت
۱۰۷	.....۴-۱-۲۴ نگرش به رعایت حقوق شهروندی در جامعه
۱۰۹	.....۴-۱-۲۵ دسترسی به فرصت ها
۱۱۰	.....۴-۱-۲۶ حمایت های اجتماعی
۱۱۲	.....۴-۱-۲۷ شبکه های اجتماعی
۱۱۴	.....۴-۱-۲۸ محرومیت اجتماعی
۱۱۵	.....۴-۲ یافته های تحلیلی

۱۱۶	.....۴-۲-۱ رابطه‌ی بین جنس و محرومیت اجتماعی
۱۱۷	.....۴-۲-۲ رابطه‌ی بین محل اقامت و محرومیت اجتماعی
۱۱۸	.....۴-۲-۳ رابطه‌ی بین سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی
۱۲۰	.....۴-۲-۴ رابطه‌ی بین سرمایه اجتماعی و محرومیت اجتماعی
۱۲۲	.....۴-۲-۵ رابطه‌ی بین سرمایه اقتصادی و محرومیت اجتماعی
۱۲۵	..... فصل پنجم: یافته‌های پژوهش
۱۲۶	..... ۵-۱ نتیجه‌گیری
۱۲۹	..... ۵-۲ پیشنهادات
۱۳۱	..... ۵-۳ محدودیت‌ها و مشکلات پژوهش
۱۳۲	..... منابع فارسی
۱۳۷	..... منابع لاتین
۱۳۹	..... پیوست‌ها

فهرست جداول

صفحه	فهرست
۱	فصل اول: کلیات.....
۱۰	فصل دوم: مبانی نظری.....
۱۷	جدول ۱-۲: ابعاد چندگانه محرومیت اجتماعی.....
۱۹	جدول ۲-۲: حوزه‌های محرومیت اجتماعی آرتورسون.....
۲۳	جدول ۲-۳: مدل جوئل و فرومن.....
۲۵	جدول ۲-۴: وجوه اشتراک محرومیت اجتماعی در بین صاحب نظران.....
۲۷	جدول ۲-۵: ویژگی‌های محرومیت اجتماعی.....
۳۱	جدول ۲-۶: ابعاد و حوزه‌های محرومیت اجتماعی از دیدگاه سیلور.....
۴۷	جدول ۲-۷: دسته بندی نظریات محرومیت اجتماعی.....
۶۴	جدول ۲-۸: سطوح، مولفه‌ها و نظریات مرتبط با محرومیت اجتماعی.....
۶۷	فصل سوم: روش شناسی.....
۷۰	جدول ۳-۱: جامعه آماری به تفکیک شهر و روستا.....
۷۲	جدول ۳-۲: نمونه آماری به تفکیک شهر و روستا.....

۸۳	جدول ۳-۳: میزان پایایی متغیرها.....
۸۴	جدول ۳-۴: متغیرهای مستقل و وابسته.....
۸۷	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۸۸	جدول ۴-۱: توصیف آماری سن پاسخگویان.....
۸۸	جدول ۴-۲: توزیع پاسخگویان بر حسب جنس.....
۸۹	جدول ۴-۳: توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت تاهل.....
۸۹	جدول ۴-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب محل اقامت.....
۹۰	جدول ۴-۵: توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت فعالیت.....
۹۱	جدول ۴-۶: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات پاسخگویان.....
۹۱	جدول ۴-۷: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات پدر.....
۹۲	جدول ۴-۸: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تحصیلات مادر.....
۹۳	جدول ۴-۹: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب میزان سرمایه فرهنگی تجسدی.....
۹۳	جدول ۴-۱۰: توزیع پاسخگویان بر حسب سرمایه فرهنگی تجسدی.....
۹۴	جدول ۴-۱۱: توزیع پاسخگویان بر حسب سرمایه فرهنگی عینی.....
۹۵	جدول ۴-۱۲: توزیع پاسخگویان بر حسب سرمایه فرهنگی نهادی.....
۹۵	جدول ۴-۱۳: توزیع پاسخگویان بر حسب سرمایه فرهنگی.....
۹۶	جدول ۴-۱۴: توصیف آماری سرمایه اقتصادی پاسخگویان.....
۹۷	جدول ۴-۱۵: توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب میزان اعتماد بین شخصی.....

- جدول ۱۶-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان اعتماد بین شخصی..... ۹۷
- جدول ۱۷-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان اعتماد نهادی..... ۹۸
- جدول ۱۸-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب اعتماد نهادی..... ۹۹
- جدول ۱۹-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان احساس تعلق..... ۹۹
- جدول ۲۰-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان احساس تعلق..... ۱۰۰
- جدول ۲۱-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان عضویت در انجمن‌ها..... ۱۰۱
- جدول ۲۲-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب تعداد دوستان صمیمی..... ۱۰۱
- جدول ۲۳-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان احساس همبستگی..... ۱۰۲
- جدول ۲۴-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان احساس همبستگی..... ۱۰۲
- جدول ۲۵-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان ارتباط..... ۱۰۳
- جدول ۲۶-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان ارتباط..... ۱۰۳
- جدول ۲۷-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان سرمایه اجتماعی..... ۱۰۴
- جدول ۲۸-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان فعالیت در انجمن‌ها..... ۱۰۵
- جدول ۲۹-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان فعالیت در انجمن‌ها..... ۱۰۵
- جدول ۳۰-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب مشارکت..... ۱۰۶
- جدول ۳۱-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان مشارکت..... ۱۰۷
- جدول ۳۲-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب حقوق شهروندی..... ۱۰۷
- جدول ۳۳-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب نگرش به رعایت حقوق شهروندی در جامعه..... ۱۰۸

- جدول ۳۴-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب میزان دسترسی به فرصت‌ها..... ۱۰۹
- جدول ۳۵-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان دسترسی به فرصت‌ها..... ۱۱۰
- جدول ۳۶-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب برخورداری از حمایت‌های اجتماعی..... ۱۱۱
- جدول ۳۷-۴: فراوانی پاسخگویان بر حسب برخورداری از حمایت‌های اجتماعی..... ۱۱۲
- جدول ۳۸-۴: فراوانی توزیع پاسخگویان بر حسب شبکه‌های اجتماعی رسمی..... ۱۱۳
- جدول ۳۹-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان شبکه‌های اجتماعی رسمی..... ۱۱۴
- جدول ۴۰-۴: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان محرومیت اجتماعی..... ۱۱۴
- ب. یافته‌های تحلیلی..... ۱۱۵
- جدول ۴۱-۴: بررسی رابطه‌ی بین جنس و محرومیت اجتماعی..... ۱۱۶
- جدول ۴۲-۴: گزارش آزمون t دو نمونه‌ی مستقل در ارتباط با محرومیت اجتماعی بر حسب جنس..... ۱۱۶
- جدول ۴۳-۴: رابطه‌ی بین محل اقامت و محرومیت اجتماعی..... ۱۱۷
- جدول ۴۴-۴: گزارش آزمون t دو نمونه‌ی مستقل در ارتباط با محرومیت اجتماعی بر حسب محل اقامت..... ۱۱۸
- جدول ۴۵-۴: میانگین و انحراف معیار سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی..... ۱۱۸
- جدول ۴۶-۴: نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی..... ۱۱۹
- جدول ۴۷-۴: نتایج آزمون تحلیل رگرسیون ساده درباره‌ی رابطه‌ی بین سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی..... ۱۱۹
- جدول ۴۸-۴: ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون ساده درباره‌ی رابطه‌ی بین سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی..... ۱۲۰
- جدول ۴۹-۴: میانگین، انحراف معیار سرمایه اجتماعی و محرومیت اجتماعی..... ۱۲۰

- ۱۲۰ ..... جدول ۴-۵۰: نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین سرمایه اجتماعی و محرومیت اجتماعی.....
- ۱۲۱ ..... جدول ۴-۵۱: نتایج آزمون تحلیل رگرسیون ساده درباره‌ی رابطه‌ی بین سرمایه اجتماعی و محرومیت اجتماعی.....
- ۱۲۱ ..... جدول ۴-۵۲: ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون ساده درباره‌ی رابطه‌ی بین سرمایه اجتماعی و محرومیت اجتماعی.....
- ۱۲۲ ..... جدول ۴-۵۳: میانگین و انحراف معیار سرمایه اقتصادی و محرومیت اجتماعی.....
- ۱۲۲ ..... جدول ۴-۵۴: نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین سرمایه اقتصادی و محرومیت اجتماعی.....
- ۱۲۳ ..... جدول ۴-۵۵: نتایج آزمون تحلیل رگرسیون چندگانه درباره‌ی عوامل موثر بر روی محرومیت اجتماعی
- ۱۲۳ ..... جدول ۴-۵۶: ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون چندگانه درباره‌ی عوامل موثر بر روی محرومیت اجتماعی
- ۱۴۵ ..... پیوست ۲: جدول میزان پایایی سرمایه اجتماعی.....
- ۱۴۶ ..... پیوست ۳: جدول پایایی سرمایه فرهنگی.....
- ۱۴۷ ..... پیوست ۴: جدول پایایی محرومیت اجتماعی.....
- ۱۴۹ ..... پیوست ۵: جدول عوامل و مولفه‌های محرومیت اجتماعی مزینانی.....
- ۱۵۱ ..... پیوست ۶: جدول عوامل اثر گذار محرومیت اجتماعی بورشارد.....

فصل اول

کلیات

۱- مقدمه

امروزه در حوزه‌ی علوم اجتماعی مفاهیم جدیدی برای توصیف وضعیت افراد و جامعه رایج شده‌است این مفاهیم در ارتباط نزدیک با مفهوم تاریخی فقر قرار دارند از جمله این مفاهیم می‌توان به مفاهیمی چون شمول و محرومیت اجتماعی^۱، بهزیستی، رضایت از زندگی، شادکامی، مطلوبیت اقتصادی، قابلیت، و غیره نام برد البته تمام این مفاهیم ریشه در واژه‌ی کلیدی فقر دارد. مفهومی که حتی تا چند دهه‌ی گذشته تنها آن را با کمبود درآمد مادی و امکانات اقتصادی می‌سنجیدند. «نگاه به فقر و محرومیت تاریخچه‌ی گسترده‌ای دارد اما نگاه علمی به آن به بعد از انقلاب صنعتی در اروپا می‌رسد با صنعتی شدن جوامع، بسیاری از زنان و مردان از روستاها به شهرهای جدید صنعتی مهاجرت نمودند و به عنوان کارگر در کارخانجات و معادن مشغول به کار شدند و از طرف دیگر مجبور به سکونت در مناطق فقیر و حاشیه نشین شهرها شدند» (تاج الدین و غفاری، ۱۳۸۴: ۱). با بروز پدیده حاشیه‌نشینی و وقوع مهاجرت‌های گسترده، از آنجا که برای سکونت این گروه‌های جدید و نیازها و خواسته‌هایشان از قبل برنامه‌ریزی نشده‌بود، خود به خود موجب بروز مشکلات و مسائل فراوانی نظیر عدم دسترسی به مسکن مناسب، آموزش و بهداشت و... شد. فقر و محرومیت و به دنبال آن نابرابری و شکاف طبقاتی به شکل جدید بروز نمود. این اوضاع سیاست‌مداران را به واکنش بر علیه این شرایط واداشت. نگاه ابتدایی به این اوضاع صرفاً در ارتباط با جنبه‌های درآمدی بود و به فقرا صرفاً به عنوان افرادی که با کمبود درآمد مواجه هستند برخورد می‌شد. یکی از نخستین پژوهش‌ها درباره فقر را چالرز بوث در اواخر قرن نوزدهم در لندن انجام داد این مطالعات اولیه، مبنایی برای پیدایش تعاریف و تفاسیر کاملاً متفاوت از فقر در زمان‌های بعدی شد «اگر چه رویکردهای اولیه فقر صرفاً درآمدی بود و فقط برای کالاها و خدمات ارائه شده در بازار ارزش قائل می‌شد، به عرف اجتماع و تفاوت‌های پایه‌ای بین جوامع بی توجه و از تاثیر تفاوت‌های فردی (جنسیت، سن، مهارت و...) و تغییر شرایط اجتماعی و محیطی (آموزش و امنیت و...) بر کسب در آمد و استفاده از آن غفلت می‌ورزید» (کانبور و اسکوائر: ۱۳۸۵، به نقل از صادقی، ۱۳۸۸: ۳). این نوع نگاه به وضعیت جامعه قرن‌ها ادامه داشته و تنها کسانی به عنوان فقیر و محروم شناخته می‌شدند که با کمبود امکانات مادی روبرو بوده و به شرایط اجتماعی افراد هیچ توجهی نمی‌شد. اما با گذشت زمان دیدگاه‌های دیگری نیز در

^۱. Social Exclusion&Inclusion

ارتباط با فقر مطرح شد مثل دیدگاه محرومیت اجتماعی و فقر قابلیت. در ارتباط با محرومیت اجتماعی بعضی از متون محرومیت اجتماعی را ریشه در مفهوم انسداد اجتماعی^۲ و بر می‌دانند اما بسط و گسترش آن در فرانسه و توسط ریچارد لنور^۳ در دهه‌ی ۱۹۷۰ این مفهوم را به عنوان یکی از مفاهیم مهم در حوزه‌ی رفاه و سیاست اجتماعی مورد توجه اندیشمندان این حوزه قرار داد. و توجه آنها را از نگاه تک بعدی به مسائل اجتماعی به نگاه و بینشی چند بعدی سوق داد. اکنون این مفهوم به عنوان یکی از مفاهیم کاربردی در اتحادیه‌ی اروپا و همچنین به خاطر اهمیت روزافزون آن حتی در انگلستان واحدی به عنوان واحد تحلیل محرومیت اجتماعی ایجاد شده‌است. محرومیت اجتماعی بر حسب مولفه‌های مشارکت، حقوق شهروندی و عدم دسترسی به فرصت‌ها، بی‌قدرتی و شبکه‌های اجتماعی ضعیف تعریف و مشخص می‌شود.

دیدگاه دوم مفهوم فقر قابلیت است که آمارتیا سن در سال ۱۹۹۸ تحت عنوان قابلیت‌ها و کالاها مطرح شد و فقر را نه به عنوان محرومیت مادی بلکه به عنوان محرومیت از قابلیت‌ها مطرح کرد و قابلیت را به عنوان آن-چه که مردم توانایی انجام آن را دارند معرفی کرد و فقر به مثابه‌ی عدم برخورداری از قابلیت‌ها می‌باشد نه صرف کمبود منابع مادی (صمیمی و محمودی، ۱۳۸۴: ۱۲).

بنابراین می‌توان چنین استدلال کرد محرومیت اجتماعی رویکرد جدید حوزه‌ی سیاست اجتماعی به مسئله فقر و نابرابری است البته در بین صاحب نظران این حوزه در خصوص ارتباط فقر با محرومیت اجتماعی توافق کامل وجود ندارد. از دیدگاه فیتز پتریک تعریفی که از محرومیت ارائه می‌دهیم بسته به آن دارد که آن را چگونه با فقر در ارتباط قرار دهیم «محرومیت باعث گسسته شدن رابطه افراد با ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی می‌شود و سرمایه اجتماعی را کاهش می‌هد به بیان دیگر محرومیت راهی برای بیان فقر نسبی است». در این دیدگاه محرومیت اجتماعی به مثابه وجوه مختلف پدیده‌ی اجتماعی واحدی تلقی می‌شود. در دیدگاه دوم محرومیت اجتماعی را به عنوان فرایند جدایی و گسست از بازار کار، اجتماعات و سازمان‌های اجتماعی است. اولی در باب مشارکت است در صورتی که دومی در باب توزیع می‌باشد (پتریک، ۱۳۸۱: ۱۸۳). اگر چه که این دو پدیده در ارتباط با یکدیگر هستند اما نمی‌توان گفت وجوه مختلف یک پدیده هستند. در بعضی از شرایط می‌توان گفت که این دو در رابطه علت و معلولی با یکدیگر هستند.

---

۱. Social Closure

۲. Lenoir

«اما این مسئله بحث برانگیز است که آیا مفهوم محرومیت اجتماعی که ریشه در کشورهای صنعتی داشته و در ارتباط با اقلیت‌ها ساخته شده به همان شکل در کشورهای در حال توسعه که مشکل فقر و حاشیه‌ای شدن با کشورهای صنعتی متفاوت است قابلیت استفاده دارد؟» (صادقی، ۱۳۸۹: ۱۲۶). پذیرش رویکرد محرومیت اجتماعی و به کارگیری آن توسط متفکران برجسته‌ای چون آمارتیا سن حاکی از گسترش و مقبولیت آن در کشورهای مذکور است. از نظر سن به سه دلیل می‌توان محرومیت اجتماعی شکل گرفته در اروپا را در کشورهای در حال توسعه نیز به کار برد. اول این که، از آنجا که محرومیت اجتماعی ریشه در مطالبه‌ی آزادی، برابری و برادری در انقلاب فرانسه دارد (مطالبه‌ی برادری، اجتناب از محرومیت افراد از مشارکت را به همراه دارد و مطالبه‌ی برابری، به اجتناب از فقر منتهی می‌شود) و این ارزش‌ها در بسیاری از فرهنگ‌های دیگر نیز وجود دارد، لذا این مفهوم در این فرهنگ‌ها قابل کاربرد است. دوم این که، امروزه جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، بسیار یکپارچه‌تر شده و از مفاهیم، علائق و نگرانی‌های مشترک برخوردار است و بالاخره این که، ادبیات و آثار اروپاییان در مورد محرومیت اجتماعی، سرشار از تحلیل فرایندهایی است که منجر به فقر قابلیت می‌شوند (سن، ۲۰۰۱، به نقل از صادقی، ۱۳۸۹: ۱۲۲).

مقوله‌های اجتماعی که به ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌تواند به عنوان معیارهای محرومیت مورد توجه قرار گیرد شامل فعالیت‌های اقتصادی، بازار کار، خدمات نظیر سلامت و آموزش، محرومیت از حضور در زندگی اجتماعی یا جمعی، محرومیت از فعالیت در امور سیاسی، فرایندهای مشارکتی و ابراز بیان است (سایندزینگر ۱۹۹۹، به نقل از شیانی، ۱۳۸۴: ۳). بنابراین محرومیت به معنای فقدان هر نوع فرصت و دسترسی به منابع است. از نظر راجرز (۱۹۹۶) «واژه محرومیت اجتماعی نگرش چند بعدی و چند رشته‌ای فقر را ارائه می‌کند و امکان نگرستن به فقر را به عنوان یک فرایند به وجود می‌آورد. افزون بر آن تاثیر محرومیت در سطوح مختلف و رابطه ساختار و کارگزار قابل توضیح است» (ایزلام: ۲۰۰۵، همان منبع).